

Viljans triumf

| av Per Ericson

Arvet efter kommunismen består både av massgravar och av en skövlad natur. Kulsprutorna har bullrat i takt med motorsågar och schaktmaskiner närhelst den nya världsordningen skulle byggas. Maos stora språng krävde 43–46 miljoner svältoffer på tre år.

PLATSEN ÄR MOSKVA, tidpunkten 70-tal. Den franske skriftställaren Guy Sorman sitter i en kafeteria på den sovjetiska vetenskapsakademien. Han talar med Andrej Sacharov, fysiker, akademiledamot och dissident. Ensam i ett hörn sitter en äldre herre och sköljer ner korvbitar med vodka. ”Ser ni mannen där borta?”, frågar Sacharov. ”Det är Trofim Lysenko.”¹

Så förgår all världslika ära. Men Trofim Lysenko var länge en firad vetenskapsman i Sovjetunionen. Han var en av de mest kända företrädarna för en hållning som går ut på att vetenskapen anpassar sig efter den rådande ideologin. Denne biolog gjorde omätbar skada genom att bland annat driva tesen att förvärvade egenskaper kan ärvas – en tes som Stalin beredvilligt upphöjde till oomtvistlig sanning, eftersom den passade så bra ihop med ambitionen att producera en ny kommunistisk människa i ett nytt kommunistiskt samhälle.

Fallet Lysenko är långtifrån unikt. Lysenkoism har varit ett stående inslag på repertoaren i snart sagt alla kommunistiska stater. Det är ett av skälen till att de har störtats i gruset.

Att olika sorters Lysenkoism så lätt har kunnat slå rot i kommuniststaterna är knappast en tillfällighet. Det tycks finnas något i kommunismens svarta själ som uppmuntrar till idioti. Kanske var den konservativa tänkaren Eric Voegelin något intressant på spåren när han kallade kommunismen en ”gnostisk massrörelse”?

Voegelin var inte omedveten om att han introducerade en främmande begreppsapparat. ”Läsaren torde kunna tänkas bli förvånad över att finna en behandling av moderna politiska tänkare och strömningar under rubriken ’gnosticism’”, noterar han i inledningen till essän Vetenskap, politik och gnosticism. Tillsammans med några andra texter av Voegelin har den nyligen

utkommit på svenska². I ett fylligt förord skriver Jan Olof Bengtsson:

”Voegelin tolkar gnosticismen som människans oförmåga att leva i den spänning som är hennes verkliga tillstånd: spänningen mellan den världslika ofullkomligheten och förgängligheten å ena sidan och den transcendentia gudomliga verkligheten å den andra.”

Eller för att använda Voegelins egna ord: gnosticismen handlar om ”tron att en förändring i varandets ordning ligger inom det mänskliga handlandets räckvidd, att denna frälsningsakt är möjlig genom människans eget bemödande”.

”Frälsningsakt” är ett nyckelbegrepp här. Gnostikern är inte ute efter att bygga en mänsklig tillvaro så som den skulle kunna, och borde, vara. Nej, det handlar om en betydligt mera långtgående förhoppning – enkelt

uttryckt att här och nu upprätta en ordning av det slag som vanligen förknippas med Edens Lustgård eller tillvaron bortom Pärleporten. Världens alla ofullkomligheter ska upphävas.

NY TID – NY LEDARE

Gnosticismen har ofta förknippats med medeltida kättare i den kristna världen, men exempel kan lika gärna hämtas både från äldre och nyare tid. Marxismen har mycket gemensamt med andra gnostiska rörelser, inte minst när det gäller den mycket typiska historiespekulationen.

Redan på 1100-talet ritade Joakim av Floris upp ett schema för den historiska utvecklingen som vi lätt kan känna igen inom marxismen. Begynnelsen av Den helige Andes tidsålder var nära förestående. Den nya tidens ankomst skulle förebådas av att en ny ledare träder in på scenen, liksom tidigare Abraham och Kristus hade inlett nya epoker i mänsklighetens utveckling.

Det tredelade schemat ser lite annorlunda ut hos Karl Marx och Friedrich Engels, men grundtanken är den-

”Det tycks finnas något i kommunismens svarta själ som uppmuntrar till idioti.”

Mao inspekterar kampen mot naturen.

samma. Först kom den primitiva kommunismen (ett slags svunnen guldålder), därefter det borgerliga klass-samhället (en ofullbordad revolution) och därefter väntar kommunismens klasslösa utopia. Sedan är historien fullbordad.

”Kunskap – gnosis – om metoden för att förändra varandet är gnostikerns centrala angelägenhet”, påpekar Voegelin. Ett betecknande drag hos dessa rörelser är därför ”konstruktionen av en formel för självet och världens frälsning, liksom också gnostikerns beredvillighet att träda fram som en profet som ska proklamera sin kunskap om mänsklighets frälsning”. Återigen ser vi parallellen. Marx är profeten och frälsningsmetoden presenteras till och med i manifestform, tillsammans med den okuvliga historieanalys som visar att det som profeten säger också är det som med nödvändighet måste ske.

Sovjetmaktens mål var, för att använda Voegelins terminologi, att åstadkomma ”en förändring i varandets ordning”. Lysenko kan därför betraktas som en ideologiproducent som verkade inom ramen för en gnostisk massrörelse. I försöken att nå målet – den helige andes tidsålder, eller kommunismen – fick ingenting stå i vägen: inte människor, inte borgerliga värderingar, inte ekonomernas varningar och inte heller naturvetenskapens lagar. Gnostikern vägleds nämligen av en högre form av vetande, som står över vetenskapsmännens trött-samt småborgerliga krav på bevisföring.

Författarfilosofen Ayn Rand ansåg att varje mystiker borde betraktas som en potentiell diktator. Det är en djärv hypotes, men något ligger det nog i den. Våld och tvång tycks ligga nära till hands för gnostikern, som hänvisar till en ”kunskap” som ligger bortom inte bara förnuftet, utan också bortom all mänsklig erfarenhet av hur ett samhälle kan fungera. Det räcker inte med att skåda ljuset, man måste vara beredd att låta det stråla över alla andra också, genom en aktiv frälsargärning där profeten håller den heliga skriften i ena näven och svärdet i den andra. Som Lenin uttryckte saken i Staten och revolutionen:

”Marxist är endast den som utsträcker erkännandet av klasskampen till erkännandet av proletarietets diktatur.”

KULSPRUTOR OCH SCHAKTMASKINER

Vad innebär då proletarietets diktatur? Lenin ger nämare besked i Den proletära revolutionen och renegaten Kautsky:

”Proletarietets revolutionära diktatur är en makt, som erövrats och understödes genom proletarietets våld mot bourgeoisin, en makt, som inte är bunden av några som helst lagar.”

Den kommunistiska viljan att bryta mot lagar inkluderade även naturlagarna, skulle det visa sig. Försöken att skapa kommunistiska lyckoriken har inte bara varit liktydiga med klasskampens krig mot grupper av människor, utan också med en skoningslös strid mot den fysiska omgivningen. Kulsprutorna har bullrat i takt med motorsågar och schaktmaskiner närhelst den nya världsordningen skulle byggas. Arvet består både av massgravar och av en skövlad natur. Hänsynslösheten har varit närmast total i båda fallen.

De överlevande lever fortfarande med konsekvenserna av kommunismens krig mot miljön. Så sent som 1988 dumpades 20 procent av allt avloppsvatten i Sovjetunionen helt orenat i naturen. Bara 30 procent renades på ett någorlunda tillfredsställande sätt. 1989 uppgav officiella källor att tre fjärdedelar av allt ytvatten i Sovjetunionen var förorenat. Inte ens efter behandling ansågs mer än hälften av detta vatten vara drickbart.

ARALSJÖN MONUMENT ÖVER KOMMUNISMEN

Vid sidan av de havererade kärnreaktorerna och den tråkiga mumien på Röda Torget är resterna av Aralsjön ett av de mest beklämmande monumenten över Sovjetkommunismen. Fram till 1960 var Aralsjön världens fjärde största insjö. 1990 hade halva sjön försvunnit. Det som var sjöbotten har förvandlats till saltöken. Detta tack vare kommunisternas klumpiga försök att avleda

flodvatten till bomullsodlingar i Turkmenistan och Uzbekistan. Den som tror att den undermåliga standarden på sovjetiska personbilar tillhör planekonomins värsta misslyckanden borde ta sig en titt på sovjetiska kanalbyggen och på sovjetiskt kollektivjordbruk.

Men att kritisera Sovjetunionen är möjligen att sparaka in en murken dörr som få bryr sig om att försöka regla i dessa dagar. Kanske borde vi i stället rikta blicken mot en regim som till skillnad från Sovjetunionen fortfarande har sina apologeter på kultursidor och i vinprovarkretsar: Folkrepubliken Kina.

”Det stora språnget”, är beteckningen på ett av den mänskliga historiens största vansinnesprojekt. Med Staffan Skotts ord:

”Kina skulle ta ett hastigt språng från medeltiden in i industrialismen. Det började 1958 och bestod i en gammal mans befängda idéer om att han kunde betvinga verkligheten.”³

Kommunistkina bestämde sig för att på femton år hinna ikapp, och gå om, den forna kolonialmakten Storbritannien. Målet ändrades snart. Det hela skulle ske på två år. Ordförande Mao Zedong var otålig och drev på. I boken Mao's War Against Nature⁴ har Judith Shapiro kartlagt och analyserat hur kommunismen tog sig an uppgiften. Propagandan fylldes med uppmaningar till ”krig mot naturen”. Naturen skulle ”erövrast”. Vete skulle sås genom ”attacker”. ”Segrar” skulle vinnas över översvämningar och torka. Skadedjur skulle ”utrotas”. Shapiro noterar:

”The articulation of Mao's war against nature is striking for its overtly adversarial expression and disregard for objective scientific principles, while its implementation stands out for focused destructiveness and mass coordination.”

Ett av de mer bisarra inslagen i maoismens krig mot naturen utgjordes av fälttåget mot de kinesiska sparvarna. Mao hade noterat att dessa små fjäderfän hotade marschen mot kommunismen genom att kalasa på fruktarna av böndernas arbete ute på spannmålsfälten. Slutatsen blev att de måste dö.

DE FYRA SKADEDJUREN

Sparven utnämndes till ett av De fyra skadedjuren – de övriga var rättan, flugan och myggan. Befolkningen mobiliserades för att söka upp, störa och om möjlighet ta kål på ohyran. Jordbruksarbetare förenades med mormödrar och femåringar i hetsjakten. Så här beskrivs kampanjen i en minnesteckning från den tiden:

”Det var skoj att Utrota de fyra skadedjuren. Hela skolan drog ut för att döda sparvar. Vi tillverkade stegar

för att kunna slå ner deras bon, och slog på gongongar om kvällen, när de kom hem för att sova. Det dröjde många år innan vi fick reda på att sparvar är snälla fåglar. På den tiden visste vi bara att de åt spannmål.”

Det som räddade sparven från utrotning i Kina var att Mao så småningom tycks ha insett att det fanns en målkonflikt i försöket att utrota de fyra skadedjuren från jordens yta. Sparvar äter nämligen insekter. Andelen insekter ökade i takt med att andelen sparvar minskade. Det går inte att bedöma hur stora mängder spannmål som gick förlorade på grund av att skadeinsekterna fick så entusiastisk draghjälp av kommunismen, men kampanjen bidrog säkerligen till hungerkatastroferna, som en liten faktor bland många stora.

Också andra djur än sparvarna råkade illa ut, trots att de inte stod på någon av kommunistpartiets dödslistor. De världsbekanta jättepandorna, till exempel. Den maoistiska uppmaningen att förvandla varje bergssluttning och varje

skogsdunge till böljande sädesfält gjorde livet surt för de melankoliskt bambuknaprande pandorna. I dag finns det bara drygt tusen kvar, varav hundra i djurparker. De besinningslösa uppodlingskampanjerna byggde på råden från sovjetiska jordbruksexperter

”Den kommunistiska viljan att bryta mot lagar inkluderade även naturlagarna.”

och planerna sattes i verket av nitiska folkkommuner vars enskilda medlemmar helt saknade både incitament och möjligheter att vårda de kollektiva resurserna. Vetenskapliga invändningar som gick ut på att vissa områden, som sjöar och bergstoppar, lämpade sig mindre väl för jordbruk stämplades ofelbart som ett utslag av oacceptabel högeropportunism. Samma öde drabbade de forskare som vågade ifrågasätta lämpligheten i att placera risplantor så tätt att de konkurrerade ut varandra. Ordförande Mao hade nämligen slagit fast att så länge det handlade om växter av en och samma sort spelade lite trängsel ingen roll:

”Med sällskap gror de lätt, när de växer tillsammans kommer de att trivas.”

För att uppmuntra det synsättet lät myndigheterna sprida ett trickfoto som visade ett fält så tättbevuxet att några barn kunde stå ovanpå säden. I verkligheten blev följderna av sådana projekt att spannmålen inte växte eller att den rutnade ute på fälten. Kommunismens svarta bok⁵ sammanfattar Maos bidrag till livsmedelsproduktionen:

”Den enormt täta sådden (fem till tio gånger tätare än normalt) dödade de små plantorna och den djupa plöjningen torkade ut jorden eller fick upp salt till ytan, vete och majs växte inte gärna på samma åker och ersätta det traditionella kornet med vete på Tibets kalla högländer var helt enkelt katastrof.”

Kommandoekonomier brukar producera förskräck-

ande mängder av detaljerad statistik, men i den hittar man sällan de verkligt intressanta uppgifterna. Det är till exempel svårt att kartlägga den kinesiska skogsskövlingen. Kinesiska bedömare har dock kommit fram till att omkring tio procent av skogen höggs ner under bara några månader i samband med Det stora språnget.

Avskogningen var inte bara ett resultat av jordbrukspolitiken. Många av träden gick åt som bränsle i en annan kampanj, som gick ut på att engagera hela folket i försöken att skynda på stålproduktionen.

1958 fanns det inte många traktorer i Kina. Tidningarna skrev att den saken skulle förändras mycket snabbt – om alla gjorde sitt till för att öka stålproduktionen. ”Tre år av ansträngning och uppoffringar, och tusen år av lycka”, lovade kommunistpartiet i ett av sina slagord. Hoppfulla människor tog sig entusiastiskt an uppgiften. Utfattiga bönder lockades eller tvingades att tillverka primitiva masugnar hemma på gårdarna, de samlade in knivar, muggar, wokpannor, järngrindar – rubbet – och smälte ner. Bara under 1958 beräknas 90–100 miljoner människor ha bidragit till stålkampanjen. Flera miljoner ugnar byggdes.

Vad händer om 100 miljoner kineser nyser samtidigt? Blir det storm då? Det vet vi inte så noga. Däremot vet vi en del om vad som händer när 100 miljoner kineser ger sig på småskalig stålproduktion. Det blir väldigt smutsigt i grannskapet. Träden huggs ner och eldas upp. Spannmålen går till spillo ute på fälten därför att människor hoppas att världen alldeles strax ska bli ett paradiset om man bara gör som partiet säger eller därför att de i vilket fall som helst är för uttröttade för att göra något åt saken. Och det tillverkas en väldig massa metall av tvivelaktigt, ibland obefintligt, värde – sex miljoner ton om man väljer att tro på ordförande Maos ord.

Under Det stora språngets första höst ägnade sig landsbygdens människor åt att smälta ner metallföremål, bygga vägar och bevattningsanläggningar snarare än åt skördarbete. Människors krafter räckte inte till allt det som Mao ålade folket att utföra. Även detta bidrog till den akuta livsmedelsbristen. Det stora språnget orsakade en svältkatastrof. I vissa byar var dödligheten 50 procent.

BYTTE BARN MED VARANDRA

De hysteriska försöken att böja verkligheten efter den ideologiska viljan levde vidare trots att katastrofen var ett faktum. Medan folket svalt trädde en professor i medicin fram och berättade att kinsernas fysik var så utomordentlig att de egentligen inte hade något behov av fetter och proteiner. I den mån de akuta problemen inte kunde förnekas förklarades de med hänvisning till bris-

tande revolutionär glöd, snarare än matbrist. Som sekreteraren vid prefekturen i Xinjiang uttryckte det:

”Det finns gott om spannmål, men 90 procent av befolkningen har ideologiska problem.”

Kommunistpartiets tidning i Henan trumpetade i oktober 1957 att ”viljan är tingens mästare”. Viljans triumf var i så fall ingen vacker syn. Från den svältkatastrof som följde på det Stora språnget finns det ett betydande antal dokumenterade och officiellt erkända fall av kanibalism. De mest fasansfulla berättelserna är förmodligen de som avslöjar hur förtvivlade bybor bytte barn med varandra för att åtminstone slippa äta sina egna.

I vissa distrikt rådde direkt krig mellan kommunistpartiet och bönderna. När landsbygdens människor i desperation sökte sig in till städerna i jakt på föda, möttes de av artillerield. De som protesterade eller gömde undan mat straffades, ibland i bestialiska former. I Fengyanområdet drabbades en åttondel av befolkningen – drygt 28 000 människor – av någon form av straff. Staffan Skott berättar om den grymma verklighet som döljer sig bakom siffrorna:

”Straffmetoderna var många, från dödsstraff till stympning. Offren begravdes levande, ströps

med rep; eller fick näsan avhuggen, 441 dog av tortyr, 383 blev invaliderade för livet, 2000 sattes i fängelse, där 382 av dem dog.”

Mao vägrade att offentliggöra resultaten från folkräkningen 1964. De som satt inne med fakta om svälten levde farligt. Chefen för Kinas statistiska centralbyrå, Wang Shiu, arresterades i början av kulturrevolutionen och försvann spårlöst.

Mellan 43–46 miljoner människor hungrade ihjäl i Kina 1959–1962. I kinesiska regeringsdokument har än mer skrämmande skattningar förekommit – uppemot 80 miljoner döda. I vilket fall som helst var det historien i särklass värsta svältkatastrof. Av Maos försök att upprätta ett kommunistiskt himmelrike på jorden blev det i stället ett nytt kapitel i lidandets och eländets historia. I kampen mellan en kunskap som anser sig stå över vetenskapen och en styvnackad verklighet avgick verkligheten ännu en gång med segern.

Per Ericson (per.ericson@svd.se) är ledarskribent i Svenska Dagbladet.

¹ Denna lilla stämningbild finns med i Guy Sormans senaste bok – *Le progrès & ses ennemis* (Fayard, 2001).

² Eric Voegelin: *Vetenskap, politik och gnosticism* (Prisma, 2001)

³ Staffan Skott: *Aldrig mer!* (Hjalmarsen & Högberg, 1999)

⁴ Judith Shapiro: *Mao's War Against Nature* (Cambridge University Press, 2001)

⁵ Stéphane Courtois, red.: *Kommunismens svarta bok* (Bokförlaget DN, 1999)